

Kultūrinės antropologijos reikšmė ekologinės krizės kontekste

Rūtenis Jančius¹, Juozas Pekarskas², Algirdas Gavenauskas²

Kauno statybos ir paslaugų mokymo centras¹, Aleksandro Stulginskio universitetas²

Žmogus, pasaulį gavęs kaip dovaną, turi rūpintis ne tik savo, bet ir pasaulio (gamtos) sauga, nes yra pašauktas kurti pasaulį bei tinkamai naudotis gamtos ištekliais. Netinkamas gamtos išteklių naudojimas pasiekė ribinę situaciją, nes grėsmė iškilusi ne tik pasauliui, bet ir pačiam žmogui. Ekologinė krizė, pasireiškianti dėl žmogaus sukeltos klimato kaitos, yra galinga „smurto“ forma ne tik prieš gamtą, bet ir prieš patį žmogų. 2015 m. Paryžiaus susitarimu raginama imtis veiksmų siekiant darnaus gyvenimo būdo, tvaraus vartojimo ir tinkamų gamybos modelių, kurie padėtų sumažinti grėsmingą klimato kaitą, nepamirštant žmogaus. Ekologinės krizės kontekste privalu iš naujo atsigrežti į save ir į pasaulį, suvokiant, kad išnaudojimo formos išsekina ne tik pragyvenimo šaltinius, bet griaua kultūrinę tapatybę ir bendro gyvenimo prasmę.

Kultūrinė antropologija, kultūra, ekologinė krizė

Įvadas

1896 m. Švedijos mokslininkas Svante Arrhenius prognozavo žmogaus veiklos pasekmes, nulėmusias visuotinį atšilimą ir klimato kaitą (Chandra, 2012). Gyvename ekologinės krizės epochoje, kuri yra tiesioginis žmogaus veiksmų rezultatas. Mokslininkai diskutuoja, ar dabartinė istorinė epocha turėtų būti vadinama „antropocenu“ (gr. „neseniai buvęs žmogaus amžius“), siekiant pažymėti laikotarpį, per kurį žmogaus veikla tapo pagrindiniu pasaulinių ekologinių pokyčių varomąja jėga (Rafferty, 2016; Stefano et al., 2015; Dalby, 2007). Žmogaus veikla yra tokia plati ir gili dėl pasekmių, kad pasauliniu mastu jos veikia sudėtingus, interaktyvius ir spartesnius būdus. Dabartinis žmogus geba keisti Žemės sistemą, keldamas grėsmę patiems procesams ir komponentams, tiek biotiškiems, tiek abiotiškiems, nuo kurių priklauso žmogus (Dalby, 2007).

Ekologinis darnumas apima bet kokią veiklą, vykstančią planetoje ir turinčią tęstis amžinai. Amžino tęstinumo galima pasiekti tik tuo atveju, jei veikla „neišnaudoja“ ir nesunaikina bet kokius išteklius ar gyvybės formas, o taip pat nebus pašalintas išnaudojimo, naikinimo veiklos pagrindas (Chandra, 2012).

Siekiant sumažinti ekologinę krizę privalu atsigrežti į žmogų ir naujai paanalizuoti, kokia žmogaus prasmė, koks žmogaus tikslas savo paties ir pasaulio atžvilgiu. Žmogus pamiršo savo pašaukimo prasmę, todėl ir gamta kaip duotoji dovaną tapo sudaiktinta ir pradėta naudoti savo egoizmo tenkinimui, beatodairiškai išnaudojant žemės turtus, kurie duoti žmogaus gerbūviui. Žmogaus veikla lemia pasaulio dramatišką pasekmę, kurio auka gali tapti ir pats žmogus (Paulius VI, 21). Žmogaus veikla turi įvairią įtaką aplinkai – nuo labai smulkių iki katastrofiškų. Vykdoma veikla daro didžiulį poveikį gamtai, bet pamirštama, kad mes esame nuo jos priklausomi, o tai tampa grėsme žmonijos egzistencijai. Suprasti ir spręsti šiuos iššūkius yra bauginanti, bet svarbiausia užduotis. (Suton, Anderson, 2010).

Straipsnio tikslas – paanalizuoti kultūrinės antropologijos reikšmę ekologinės krizės atžvilgiu.

Straipsnio objektas – kultūrinė antropologija ekologinės krizės kontekste.

Straipsnio metodika: straipsnis parengtas mokslinės literatūros analizės, bendrosios ir loginės analizės, lyginimo ir apibendrinimo metodais.

Žmogaus prasmė pasaulio atžvilgiu

Ekologinė krizė viena iš pagrindinių mūsų amžiaus problemų. Vis dėlto dauguma žmonių, nors ir susirūpinę, atrodo, nenori arba negali padaryti pakankamai, kad rimtai ją spręstų. Vyriausybės, nors ir stengiasi dėti pastangas, jų nepakanka palyginti su problemos milžiniškumu ir padariniais būsimoms kartoms (Gregory, 2017).

Ekologinės dramos kontekste privalu ontologiniu ir gnoseologiniu aspektu pažvelgti į save, permąstant *ontos* ir *gnosis* prasmes dovanoto pasaulio atžvilgiu. Sugriauta pusiausvyra tarp gebėjimo materialiai įgyvendinti ir kaip įstengiamo širdimi spręsti, nulėmė grėsmę kūriniui (Benediktas XVI, 23, 2008). Profesorė R. A. Bieliauskienė pastebi, kad „žmogus – „tai būtų, slepanti galimybę nusileisti į žvėries lygį ir pakilti iki šventojo gyvenimo. <...> žmogaus prigimtis apibūdinama ne tuo, ką žmogus veikia, bet tuo, kaip jis įprasmina savo būtį“ (Bieliauskienė, 2013, p. 154). Žmogus, turėdamas protą ir laisvą valią, geba ir gali pasirinkti veiklos būdus, pasiekti išsikeltus tikslus. Kasdienis bendravimas su materialiuoju pasauliu daugumai žmonių užėmė didžiąją dalį žmonijos laiko ir dėmesio formuojant savitvarkos apibrėžimus, kurie yra svarbūs tapatybės formavime (Ingalls, Stedman, 2017). Tapatybės klausimai žmogui apima supratimą, kas jis yra, koks jo vaidmuo visuomenėje ir ryšys su aplinka. R. A. Bieliauskienė, analizuodama žmogaus visybiškumo paieškas pastebi, kad „žmogus – tarsi tarpinė grandis tarp natūros ir visuomenės, kur *natura* yra suvoktas jo egzistavimo pagrindas. Kultūra, kaip vertybių sistema, infiltruojanti žmogaus kuriamąsias galias, visada rodo, kaip, kokiomis vertybėmis vadovaudamasis žmogus veikia visuomenėje“ (Bieliauskienė, 2013, p. 151). Papildant profesorės išsakytą mintį privalu pridėti ir žmogaus veikimą gamtoje, nes šis veikimas yra lemiamas jo susiformavusių vertybių sistemos ir jo turimos kūrybinės galios.

Visybiška asmenybės branda veda į asmenybės ugdymą(-si), kuris apima vertybinį žmogaus *turinį* – ką turiu įprasminti ir *formas* – kaip įprasminti ir perteikti ir kaitą (Bieliauskienė, 2013).

Žmogus, norėdamas suvokti ir save sustabdyti neatsakingai veikti ir naudotis duotomis gėrybėmis, privalo permąstyti savo būties ir būvimo tikslą žemeje. Gavęs pasaulį su visais turtais, kuris skirtas žavėtis, mėgautis, žmogus turi kultivuoti ir plėtoti jam dovanojamą pasaulį

(žemę) (Jonas Paulius II, 9, 2004), bet žmogus pasijuto esąs jų šeimininkas ir savininkas, kuris turi teisę elgtis su „savo turtu“ kaip išmano. Žmogus užmiršo, kad yra to paties pasaulio dalis, nes naudojasi jam duotu gėriu, t. y., kvėpuoja oru, vanduo palaiko gyvastingumą ir pan. (Pranciškus, 2, 2015).

Apie žmogaus prasmingumą jo paties ir pasaulio atžvilgiu ontologiniu, kosmologiniu, antropologiniu, ekologiniu ir kitokiais aspektais perteikia krikščioniškasis mokymas. Biblijoje randame tekstų apie pasaulio ir žmogaus sukūrimą, kuriuose nurodoma, kad žmogus sukuriamas *valdyti pasaulį*. „Dievas nesukuria visko vienas; jis leidžia pasireikšti, pirmiausia žmonėms, kuriems jis suteikė sugebėjimą *pažinti, norėti ir kurti*“ (Hoffner, 1996, p. 123). Žmogaus prigimtinė teisė – fundamentalus pagrindas, kai atsižvelgiama į didesnę ekologinės pusiausvyros, natūralaus pasaulio vaizdą ir sąsajas, ir kaip tai skatina žmones elgtis, kad apsaugotų tą pusiausvyrą, nuo kurios priklauso visas gyvenimas (Gregory, 2017). Žmogui duota pažinti, norėti, o svarbiausia – *kurti*, bet jokių būdu ne griauti, naikinti ar egoistiškai naudotis. Visa kūrinija skirta žmogui, kuris buvo įpareigotas suteikti kūrinijai prasmę savo protinga veikla, tobulinant savo pastangomis ir pranašumais (Paulius VI, 22, 1967). Dieviškasis apreiškimas, prigimtinė teisė padeda mums suprasti žmogaus vietą pasaulyje ir mūsų santykius su kitais kūriniais (Gregory, 2017). Intensyviai besivystančiam pasauliui ir ekonomikai, kuri skatina didžiulį vartotojiškumą, kiekvienas ekonominis sprendimas turi moralines pasekmes, o drauge parodoma didesnė pagarba aplinkai. Todėl primenamas Benedikto XVI raginimas kaip išvada, kad norint kurti taiką, reikia saugoti kūrinį (van Tine, 2017).

Kultūros ir antropologijos reikšmė pasaulio atžvilgiu

Mark Q. Sutton ir E. N. Anderson nurodo, kad žmogus priklauso tam tikrai kultūrai - žmonių grupei, turinčiai unikalų elgesio mokymosi modelį. Kiekviena žmonių grupė (kultūra), turi aiškų ekologinį prisitaikymą, kurį galima įvardinti kaip *populiaciją*, užimančią tam tikrą geografinę vietovę su savitu gyvenimo būdu. Žmonių grupės (kultūros) sąveikauja tiek su gamta, tiek su kultūra. Jie taip pat pastebi, kad kultūra pirmiausia turi atitikti savo narių biologinius poreikius, o kultūriniai poreikiai išpildomi per religiją, socialinių santykių reguliavimą ir kitus mechanizmus. Biologinės ir ekologinės kultūros sąveikos derinys yra gana sudėtingas (Suton, Anderson, 2010).

Išaugęs visuomenės vartotojiškumas nulėmė požiūrio kaitą į gamtą nuo XIX a., kai vyravo požiūris „į gamtą kaip natūralų kapitalą – „laisvosios gamtos dovanas“, kurios gali būti visiems vienodai prieinamos ir laisvai naudojamos“ (Pruskus, 2006, p. 22). Klimato kaita ar visuotinis atšilimas daugiausia yra žmogaus ar antropogeninės veiklos rezultatas, prasidėjęs nuo pramoninės revoliucijos (Chandra, 2012).

Antropologiniu požiūriu klimato kaita yra susijusi su kultūra, kuri vis labiau praranda vietą žmogaus ir aplinkos santykiams, ir kurie yra neatskiriami nuo pasaulio kultūrinės įvairovės. Šiam iššūkiui antropologija sukuria pagrindinį teorinį principą: kultūra formuoja tai, kaip

žmonės suvokia, supranta, įgyja patirtį ir reaguoja į pagrindinius pasaulių elementus, kuriuose jie gyvena (Crate, Nuttall, 2009). Netolimoje praeityje kultūra ėmė daryti įtaką žmogaus raidai, keičiant žmonių santykius su aplinka nuo griežtos biologijos iki biologijos ir kultūros dermės. Per tūkstantmečius kultūra tapo įtakingesnė žmogaus veiklai, o biologijos vaidmuo sumažėjo (Suton, Anderson, 2010).

Jokia kultūra negali turėti jokio poveikio, jei ji nėra perduodama, mąstoma ir pergyvenama socialiniu aspektu. Kaip žmogus gali pasiekti darnumo kultūrą? Kaip galiu pakeisti savo mąstymo būdą? Kaip galiu išgyventi darnumą? (Bergmann et al., 2010). Kultūriniai atsakymai apima technologijas ir organizacijas, tokias kaip ekonominių, politinių ir socialinių sistemų struktūra. Kultūra yra labai lanksti ir greitai prisitaikanti priemonė, nes elgesio reakcija į išorines aplinkos jėgas gali būti įgyjama, perduodama ir keičiama žmonių gyvenime (Suton, Anderson, 2010).

Antropologija paaikškina esminį skirtumą apie žmogaus sąveiką su natūralia aplinka. Yra įvairių idėjų apie tai, ką reiškia būti žmogumi, o prieštaringos idėjos duoda skirtingas tinkamos aplinkos politikos idėjas.

Popiežius Pranciškus atkreipė dėmesį į žmonijos ypatingumą, kuriame esantis žmogus ir kūrinys vertas pagarbos ir rūpestingumo. Jis dar kartą primena žmogaus išskirtinumą ir ypatingą orumą visų kitų kūrinų atžvilgiu. (Nagle, 2015). Svarbu neužmiršti kultūros, kuri yra išmoktas ir bendras elgesys, ir pagrindinis elementas, atskiriantis žmones nuo kitų gyvūnų. Didžiuliai žmogaus elgesio sunkumai atsiranda dėl kultūros, grindžiamos biologija (Suton, Anderson, 2010). „Kultūra kaip kokybinis absoliučiai kiekvieno žmogaus buvimo visuomenėje rodiklis kiekvieną tarsi peršviečia, įvertindama mūsų santykius su kitais žmonėmis. Šiuo aspektu (plati amplitudė su prieštaromis: kaip egzistuojame, veikiamo sociume?) visada matuojamas žmogus: kuriantis (griaunantis), pagarus (besityčiojantis), politikuojantis, verslaujantis, etc.“ (Bieliauskienė, 2013, p.153).

Ekologinės krizės kontekste antropologai susiduria su iššūkiu suvokti ir reaguoti į pokyčius. Antropologija gali padėti spręsti klimato kaitos problemas, turi daug ką pasiūlyti tiriant visuotinį atšilimą ar klimato pokyčius, o antropologija be akivaizdaus įsitikinimo dėl visuotinio atšilimo yra neįsivaizduojama (Chandra, 2012).

Žmogus yra gamtos dalis, o gamta yra žmogaus dalis. Šis požiūris yra iššūkis ne tik kultūrai ir socialiniams mokslams, bet ir visam moderniajam amžiui (Bergmann et al., 2010). Svarbu ne paneigti, bet ir nepamiršti žmogaus gebėjimo keisti tikrovę, ir tai privalu daryti neužmirštant, jog pasaulis, kuriame gyvename, kaip ir pats žmogus pasauliui, yra dovanota (Jonas Paulius II, 37, 1991). Žmogaus intelektas, racionalumas ir kūrybiškumas leido žmonėms prisitaikyti prie skirtingų aplinkų visame pasaulyje, ugdydami vietines aplinkybes atitinkančias kultūras ir gyvenimo būdus (Gregory, 2017). Todėl kultūriniai pokyčiai, orientuoti į darnumą, taip pat reiškia paradigminius pokyčius. Ar gyvename kaip „sistema“, ar „aplinka“ priklauso nuo kultūrinio ir pažintinio požiūrio. Indėnai gyvena tropiniuose miškuose, ir tai yra jų sistema, bet mums tai yra mūsų aplinka. Deja, šių dviejų skirtingų

požiūrių reliatyvumą apima socialinės nelygybės struktūros, ypač hierarchiniai santykiai (Bergmann et al., 2010). Visi žmonės priklauso tam tikrai kultūrai, žmonių grupei, kurie turi tą patį pagrindinį, bet unikalų mokymosi elgsenos modelį. Kiekviena kultūra turi aiškų ekologinę adaptaciją. Kultūrą galima vertinti kaip „populiaciją“, nes ji užima išskirtinę geografinę vietovę, turi tam tikrą gyvenimo būdą ir užima tam tikrą nišą (Suton, Anderson, 2010).

Žmogus, suvokdamas save ontologiniu ir gnoseologiniu aspektu, dėl kultūrinės antropologijos gali visame pasaulyje susivienyti stabdant dramatišką ekologinę krizę, siekiant keisti požiūrį į santykį su gamta (Pranciškus, 2015).

Išvados

1. Ekologinės krizės kontekste žmogus privalo iš naujo permąstyti ir priimti gamtą kaip vertybę, kurios dalis jis yra. Šiandienos žmogus turi naujai gnoseologiniu, ontologiniu ir aksiologiniu aspektais apmąstyti santykį su savimi ir pasauliu.

2. Kultūros indėlis, siekiant išvengti draminės baigties, kurios dalimi gali tapti ir žmogus, yra svarbi sistemos dalis, skatinanti žmogaus kūrybinę galią veikti ir atsakomybę, išvengiant ekologinės krizės.

3. Norint sustabdyti neatsakingą veikimą ir savanaudišką gamtos išteklių naudojimą, žmogus turi permąstyti savo buvimo tikslą žemėje, atsižadant „šeimininko“ ir „savininko“ vaidmens pasaulio atžvilgiu.

4. Kultūrinė antropologija, reaguodama į vykstančius kaitos pokyčius, kviečia ir skatina apmąstyti žmogaus

sąveiką su natūralia aplinka, puoselėjant požiūrį, kad žmogus yra gamtos dalis, o gamta – žmogaus dalis.

Literatūra

1. BENEDIKTAS XVI. Enciklika *Spe salvi*. Katalikų interneto tarnyba. 2008.
2. BERGMANN, S., GERTEN, D. *Religion and dangerous environmental change*. Studies in religion and the environment. LIT. Berlin. 2010, Vol. 2, p. 145 – 226.
3. CHANDRA, A. *Environment and global issues issues*. Indira Gandhi National Open University. Delhi. 2012, p. 5 – 46.
4. DALBY, S. *Ecology, Security, and Change in the Anthropocene*. The Brown Journal of world affairs. 2007, Vol. XIII. P. 155 – 164.
5. GREGORY T. *Ecological Virtue Ethics: Towards Conversion and Environmental Action*. Boston College University Libraries. 2017.
6. HOFFNER J. *Krikščioniškasis socialinis mokymas*. Vilnius. 1996.
7. INGALLS, M., STEDMAN, R. *Engaging with Human Identity in Social-Ecological Systems: A Dialectical Approach*. Human Ecology Review. 2017. Vol.1, p. 44 – 63.
8. JONAS PAULIUS II. Apaštališkasis laiškas *Dies Domini*. 2004.
9. JONAS PAULIUS II. Enciklika *Centesimus annus*. 1991.
10. NAGLE, C., J. *Pope Francis, Environmental Anthropologist*. Journal Articles. 2015
11. LONGO, S. B.; CLAUSEN, R.; CLARK, B. *Ecological Crisis and the Tragedy of the Commodity*. 2015.
12. PAULIUS VI. *Octogesima adveniens*. 1971.
13. PAULIUS VI. Enciklika *Populorum progressio*. 1967.
14. PRANCIŠKUS. Enciklika *Laudato si*. Katalikų interneto tarnyba. 2015.
15. Sud. PRUSKUS, V. *Asmenybė ir kultūra*. VGTU. 2006, p. 19 – 33.
16. RAFFERTY, P. J. *Anthropocene Epoch*. Encyclopaedia Britannica. 2016.
17. SUTON, ANDERSON. *Introduction to cultural ecology*. AltaMira Press. USA. 2010.
18. CRATE, A., S., NUTTALL, M.. *Anthropology and climate change from encounters to actions*. Walnut Creek, CA. USA. 2009.
19. TINE, VAN R. *Reflections, Analysis, and Significance for Human Ecology of Pope Francis's Encyclical Letter Laudato Si': On Care for Our Common Home*. Human Ecology Review. 2017, Vol. 1, p. 141 – 177.

Rūtenis Jančius, Algirdas Gavenauskas, Juozas Pekarskas

The Importance of Cultural Anthropology in the Context of the Ecological Crisis

Summary

A person, who received the world as a gift, has not just to take care of his safety, but also of the safety of the world (nature), because he has been called to create the world and properly use the natural resources. The inappropriate use of the natural resources has reached the limit situation, because not just the world, but also people themselves are endangered. The ecological crisis, manifested due to the climate change caused by man, is a powerful form of “violence” not just against the nature, but also against the person himself. The Paris Agreement of 2015 encourages to take actions to achieve sustainable lifestyle, the patterns of stable consumption and suitable for production models, which would help decrease the threatening climate change, at the same time not forgetting a man. In the context of ecological crisis it is a must to look back at yourself and at the world again knowing that the forms of exploitation peter out not just the livelihood, but destroy cultural identity and the meaning of common life.

Cultural anthropology, culture, ecological crisis.

Gauta 2018 m. kovo mėn., atiduota spaudai 2018 m. balandžio mėn.

Rūtenis JANČIUS. Kauno stovybos ir paslaugų mokymo centro mokytojas, edukologijos magistras. Adresas: R. Kalantos g. 80, LT-52364, Kaunas. Tel. (8 37) 45 14 34, el. paštas: Rutenis.Jancius@gmail.com.

Rūtenis JANČIUS Kaunas construction and service training center teacher, Master of Science in Education. Address: R. Kalantos str. 80, LT-52364, Kaunas. Tel. (8 37) 45 14 34, email: Rutenis.Jancius@gmail.com.

Algirdas GAVENAIŠKAS. Aleksandro Stulginskio universiteto Miškų ir ekologijos fakulteto Aplinkos ir ekologijos instituto docentas, biomedicinos mokslų daktaras. Adresas: Studentų g. 11, LT-53361 Akademija, Kauno raj. Tel. (8 37) 752224, el. paštas: Algirdas.Gavenauskas@asu.lt.

Algirdas GAVENAIŠKAS. Aleksandras Stulginskis university, Faculty of Forestry and Ecology, associated professor of Institute of Environment and Ecology, doctor of biomedical sciences. Address: Studentų str. 11, LT-53361 Academy, Kaunas r. Tel. (8 37) 752224, email: Algirdas.Gavenauskas@asu.lt.

Juozas PEKARSKAS. Aleksandro Stulginskio universiteto Miškų ir ekologijos fakulteto Aplinkos ir ekologijos instituto Agroekologijos centro vadovas biomedicinos mokslų daktaras, docentas. Adresas: Studentų g. 15, LT-53361 Akademija, Kauno raj. Tel. (8 671) 03749, el. paštas: Juozas.Pekarskas@asu.lt.

Juozas PEKARSKAS. Aleksandras Stulginskis university, Faculty of Forest Sciences and Ecology, Institute of Environment and Ecology, head of Agroecological centre, doctor of biomedical sciences, associated professor. Address: Studentų str. 15, LT-53361 Academy, Kaunas r. Tel. (8 671) 03749, email: Juozas.Pekarskas@asu.lt.